

РЕЛІГІЙНО-ЯЗИЧНИЦЬКІ МОТИВИ В РОМАНАХ ВАЛЬТЕРА СКОТТА

У статті розглядається використання релігійно-язичницьких елементів у романах В. Скотта, які не тільки відображають особливості духовної культури народу, але і служать для письменника приводом до роздумів про способи пізнання навколишнього світу, про Бога, про помилки та досягнення людства на шляху до знань.

Ключові слова: надприродні явища, астрологія, чаклунство, пророцтво.

Структура художнього тексту несе інформацію про художню модель світу письменника в тій же мірі, в якій ця модель визначена мовою тексту. Розглядаючи всі романи В. Скотта як єдиний текст, не можна не відзначити повторення одних і тих же фольклорних мотивів. Особливе місце серед них належить такому елементу фольклору, як ворожіння і пророцтво. Склавши всі романи, де цей мотив відіграє істотну роль, в один ланцюжок, отримаємо: “Гай Меннерінг, або Астролог”, “Ламмермурська наречена”, “Легенда про Монтроза”, “Пірат”, “Квентін Дорвард”, “Талісман”. До цього ряду можна віднести нехудожню, але цікаву для нас працю “Листи про демонологію і чаклунство”, а також статтю “Про надприродне в літературі, і, зокрема, про твори Ернста Теодора Амадея Гофмана”. А якщо додати сюди “Есе про віру в фей”, яке було опубліковано у збірнику “Пісні шотландського кордону”, то можна припустити, що така сталість у використанні В. Скоттом одних і тих же мотивів фольклорної спадщини говорить про їх важливість в художній і світоглядній системі самого письменника.

Вже в 1953 р. в одній з праць про творчість В. Скотта, А. Елістратова пише про вплив шотландської народної балади на поетичну творчість В. Скотта. Особливо докладно дослідниця зупиняється на категорії надприродного і фантастичного, які становлять істотний елемент народних забобонів, описаних романістом. Забобони, пише вона, “отражают в себе особенности духовной культуры народа, и в романах Скотт сохраняет их впечатляющую поэтическую силу” [2, 173].

Про інтерес В. Скотта до надприродного пише й Н. Дьяконова. Вона зазначає, що письменник “в духе просветительского рационализма находит нужным разумно объяснить описанные им таинственные явления, но в отличие от просветителей, для него вера в сверхъестественное – не aberrация, не простое нарушение законов здравого смысла, но исторически обусловленная стадия в развитии сознания» [1, 88].

Серед зарубіжних досліджень, про надприродне, як важливий аспект художнього світу В. Скотта можна відзначити працю К. Парсонса “Чаклунство і демонологія в художніх творах Скотта”. На думку вченого, надприродне в романах В. Скотта може виступати як випадковий елемент мовного оповідання, а, отже, зайвий, що руйнує сюжет, просто декоративний. Якщо ж надприродне, як невід’ємна частина народного фольклору органічно включено в твір, то воно не тільки допомагає визначити місце і час дії, але й швидко розвиває сюжет, ускладнюючи і розробляючи ситуації, пояснює характери, забезпечує національне забарвлення народним віруванням [11, 285].

Детальний опис народних вірувань і забобонів, так само, як і астрологічних прогнозів, постійне зіткнення віри в них зі здоровим глуздом, спроба багатьох персонажів романів пояснити збіги пророцтв з реальними подіями з точки зору законів природи, застеляють нас припустити, що постійна увага до них з боку В. Скотта має ще, принаймні, одну мету, крім окреслення звичаїв тієї епохи. Про те, що таке припущення має право на існування, говорить докладний виклад на сторінках декількох романів суперечок з приводу істинності і хибності тих знань, які закладені в астрології й народних віруваннях і обрядах. В. Скотт постійно зіштовхує дві точки зору на забобони описуваної епохи. Так, уже в першому романі, де астрологічне передбачення визначає сюжет – “Гай Меннерінг”, – автор наводить різні точки зору на цю науку під виглядом спору. З одного боку, богослов Доміні Семсон, посилаючись на думку прославленого Ісаака Ньютона, стверджує, що “наука астрология есть вещь совершенно пустая, легковесная и ничего не стоящая, что вера в астрологические прогнозы есть всеобщее заблуждение, уловки обманщиков, плутов, шарлатанов” [5, 45].

У романі “Гай Меннерінг” сам астролог сумнівається ще в істинності своєї науки, а в написаному через кілька років “Квентіні Дорварді” вчений уже не відчуває жодних сумнівів. Почувши звинувачення короля, ніби астрологія – уявна наука, що вона лише “пустой бред и что сияющие над нами планеты так же мало влияют на нашу жизнь, как отражение в реке – на её течение” [6, 427-428]. Астролог Галеоті без тіні страху заявляє, що “хотя Людовик изучал астрологию в молодости, тем не менее, он мало, что знает о таинственном влиянии небесных светил на все земное. Если даже такая ничтожная из планет, как луна, влияет на приливы и отливы океана, говорит

Галеотти, то, что можно сказать о других, планетах и звездах? Астролог лишь с некоторой, уверенностью может предсказать счастливый исход какого-либо предприятия, но только небо властно благополучно привести к цели. И если путь к ней опасен и труден, то не от астролога зависит сделать его более легким и уменьшить эти опасности. Судьба часто устраивает все к лучшему, хотя и ведет как будто наперекор нашим желаниям [6, 428]. “Только время, одно время, и ход событий могут победить недоверчивость” [6, 430-431].

Здається, що крапку в суперечці з приводу астрології В. Скотт поставив у романі “Талісман”, де Енгадційський відлюдник журиться через неправильне тлумачення ним мови зірок. “Небесное воинство записывает в свою алмазную книгу только истину; но человеческое зрение слишком слабо, чтобы правильно прочесть их письма” [7, 370]. Мудрий султан Саладін, забобонний, як і всі його сучасники, уточнює думку відлюдника: “Странная и таинственная наука... . Она притязает на то, что может приоткрыть завесу будущего, а на самом деле вводит в заблуждение тех, кого как будто направляет на путь истины, и затемняет то, что якобы освещает! ...”. Её пророчества непонятны и пагубны, ибо, даже сами по себе истинные, они обращаются ложью для тех, кто пытается, их разгадать...” [7, 372-373].

У 1829 році в передмові до нового видання роману “Гай Меннерінг” В. Скотт повертається до питання про можливість передбачити долю за допомогою астрологічних розрахунків. Тут він уточнює свою думку, висловлену в “Талісмані”: “ Богу не угодно, чтобы мы подслушивали решения его синедриона или выведывали его сокровенные тайны. Бодрствуя и молясь, мы должны со страхом и надеждой уповать на его волю” [7, 370-371]. На думку В. Скотта, збіг гороскопа і долі людини відносяться до розряду “тех необыкновенных совпадений, которые иногда имеют место в жизни. Такого рода вещи не укладываются ни в какие расчеты, но без них, однако, будущее перестало бы быть для смертных, заглядывающих в него, той темной бездной, какой господу было угодно его сотворить. Если бы все совершалось всегда только обычным порядком, будущую судьбу можно было бы рассчитать по правилам арифметики, как рассчитывают комбинации в карточной игре. Но разные необыкновенные события и удивительные случайности как бы бросают вызов всем человеческим расчетам и окутывают грядущее непроницаемым мраком” [5, 17].

Якщо життя людини визначене, то який сенс боротися проти обставин? Це філософське питання В. Скотт вирішує з позицій моральності. Для нього головне – показати шлях молодій людині від коливань і помилок до вибору позиції, коли життєвий досвід допомагає зрозуміти, де істина. Від помилок герой приходиться до каяття. За словами І. Шайтанова, герой В. Скотта не ідеал, а нагадування про ідеал. Багато дослідників відзначають, що в долі і характері головних героїв В. Скотта існує певна заданість. Через цей образ романіст висловлює своє розуміння того, якою повинна бути поведінка людини в складній ситуації. Відтворюючи знову і знову один і той же тип героя, лише злегка варіюючи його, В. Скотт висловлює свої найважливіші моральні переконання [9, 96].

У передмові до роману “Гай Меннерінг” він ніби ставить крапку в усіх своїх роздумах з приводу пророцтв і пророкувань, що знайшли місце в декількох його романах. Астролог з наведеної автором легенди підказує, як уникнути страшної долі: “... Влияние созвездий могущественно, но тот, кто создал небо и звезды, могущественнее всего, надо только обратиться к нему с верою и любовью” [5, 9]. В романі “Квентін Дорвард” В. Скотт висловив думку про те, що людина повинна усвідомити свою слабкість і просити заступництва у вищих сил, “а это связано с покаянием в прошлых грехах, и решимостью исправиться в будущем”. И даже если благочестивый порыв этого человека неверно направлен, главное, чтобы он был искренен, и тогда, без сомнения, горячая молитва достигнет того единственного истинного божества, “для которого важны побуждения, а не обряды и в глазах которого искреннее умиление язычника дороже лицемерия фарисея” [6, 256].

Можливо тому, В. Скотт досить критично ставився до боротьби з язичництвом. Так, в одній з приміток на сторінках роману “Квентін Дорвард” він пише, що “Карл Великий, с беспощадной жестокостью преследовавший саксов и других язычников, был, по-видимому, за это причислен к лику святых в те времена всеобщего невежества” [6, 158]. Почуття історичної обумовленості моральних уявлень у В. Скотта завжди поєднувалося з твердістю його релігійних і моральних поглядів. “Если страсти людские зависят от состояния нравов и законов, то суть человека, его природа, с точки зрения романиста, – пишет Н. Дьяконова, – остается неизменной; значит, несмотря на различные в разные времена проявления нравственного чувства, главные критерии их оценки постоянны” [1, 85]. Честь і обов’язок, на думку романіста, є головними критеріями моральності людини. З цієї точки зору він судить всіх своїх героїв.

Отже, язичництво виступає тут одним з етапів у пізнанні навколишнього світу, в просуванні людської думки по висхідній лінії в пізнанні Єдиного Бога. Багато досягнень цього етапу збереглися в народних віруваннях, переказах, обрядах і звичаях, але їх зміст і значення забулися з часом. Сучасна ж В. Скотту наука поки не в силах пояснювати ті явища, які були підвладні язичницьким жерцям і вважаються надприродними навіть у XIX ст. Саме тому, його інтерес до

народної творчості, до духовності народу переступив чисто літературно-художні рамки. Фольклор перетворився для романіста в джерело таких знань, які відкидалися офіційною церквою як притаманні язичництву, незрозумілі уривки яких збереглися в народному середовищі аж до початку XIX ст. Ймовірно, думки про поступове пізнання світу через релігійні системи приходили до В. Скотта неодноразово. Відлуння подібних роздумів, можна виявити в словах Саладіна про сумісність віри в Аллаха і духів: “Хотя пророк, да будет благословенно его имя, и посеял в нас семена лучшей веры, чем та, какой учили нас предки в населенных духами мрачных, убежищах Тугрута, мы не осуждаем, подобно другим мусульманам, тех могучих первобытных духов, от которых ведем наш род. Мы верим и надеемся, что эти духи осуждены не окончательно, но лишь проходят свое испытание и могут еще быть впоследствии наказаны или вознаграждены. Предоставим муллам и имамам судить об этом. Нам довольно того, что почитание этих духов не отвергнуто учением Корана” [7, 47]. Про те, що Скотт цікавився ісламом і бачив у ньому релігію, яка в багатьох положеннях збігається з християнством, говорять його щоденники [13].

У “Письмах о демонологии” В. Скотт дає перелік язичницьких богів і духів, яким поклонялися племена, що живуть на території Шотландії. Він робить це для того, щоб показати, в якій мірі християнство перевершує язичництво за своїм моральним спрямуванням і радіє тому, що в його час вже ніхто не знає не тільки функцій, а й самих імен древніх божеств. З поширенням християнства багато язичницьких богів були забуті, а їх функції розподілені між різними святими; першочергова суть численних язичницьких обрядів, що збереглися в сільській місцевості, також забулася; В. Скотт близько підійшов до розуміння того, що у формах і деталях кожного обряду міститься цінна інформація про світосприйняття людей, що здійснюють їх.

Злиття язичницьких і християнських уявлень, в поглядах на світ у сільських чаклунок В. Скотт найбільш яскраво показує в образі Мег Мерріліз з роману “Гай Меннерінг”. Всі дії циганки Мег підпадають під категорію відьомства, або, з точки зору правовірних християн, служіння Сатані. Проте, в заклинанні св. Кольма, яке Мег співала під час пологів, у момент народження Гаррі Бертрама, елементи диких забобонів переплітаються з біблійними образами [5, 42-43]. Сама себе вона називає грішницею, оскільки своїм прокляттям наклікала біду на свого колишнього лорда. Віда ж перевищує за масштабами ту образу, яку він завдав їй, вигнавши її табір зі своїх земель [5, 189]. Священик вважає її язичницею, а Гаррі Бертрам просить поховати циганку за християнським звичаєм. В уста священика автор вкладає дуже цікаві думки: на Страшному Суді з кожного запитають стільки, скільки йому було дано. І тільки Бог “властен, положить на одну чашу весов наши грехи и заблуждения, а на другую – наше стремление к добру и увидеть, что тяжелее” [5, 489-490]. Образ Мег Мерріліз вважається одним з кращих образів В. Скотта, що володіють надприродними здібностями [3, 123].

Неодноразове звернення В. Скотта до образів чаклунок і чаклунів пояснюється його прагненням зрозуміти природу їх здібностей. Судячи з досить великого переліку книг середньовічних авторів, яких романіст згадує на сторінках своєї праці “Письма о демонологии”, можна припустити, що народні забобони привертали увагу вчених не тільки як етнографічний матеріал, але і як прояв певної системи світобачення, що має під собою достатні підстави. В. Скотт пише, що ще в середні століття вчені засумнівалися в можливості творити чарівництва, що приписувалися відьмам. Однак вони не заперечували деякі їх здібності, не властиві звичайним людям, і визнавали, що пояснення дивним здібностям відьом знаходиться поки за межами людського розуму, хоча могли пояснити їх спілкуванням з дияволом, що було б абсолютно звично для того часу. У ряді романів В. Скотт згадує про те, що простий народ у своєму марновірстві приписує ці незвичайні здібності спілкування не з демонами, а з духами природи, які не ворожі людині, а скоріше прагнуть за певних умов бути корисними їй [12, 351].

У легенді султана Саладіна про походження його роду В. Скотт намагається представити іншу точку зору на язичництво, ніж була прийнята офіційною церквою Шотландії. Котроб, король підземного царства, від якого веде свій рід Саладін, говорить дочкам мудреця Мітроспа, що він і його брати належать до тих, «кто создан из чистого, первозданного огня и кто с презрением отказался, даже вопреки воле Всемогущего, склониться перед глыбой земли лишь потому, что ей было дано имя “Человек”. Их называют жестокими и неумолимыми притеснителями, но это не верно. “По природе, мы храбры к великодушны, мы становимся мстительными только тогда, когда нас оскорбляют, и жестокими – когда на нас нападают. Мы храним верность тому, кто доверяет нам” [7, 46].

Суперечку між язичництвом і християнством як релігійними системами письменник вирішує на користь останнього. Він притримувався пануючої в Шотландії церкви, у нього не було просвітницьких сумнівів у божественному промислі. “Отвергая любые атеистические воззрения XVIII в., он, однако, был чужд религиозного рвения и питал отвращение ко всем видам фанатизма” [1, 85]. В. Скотт постійно відмічав інстинктивну мудрість народу, якість глибинне, неусвідомлене знання законів природи, законів життя. Природньо, що уявлення шотландців про

світ, виражені в їх віруваннях, якими б нерозумними вони не здавалися вченим, не могли в очах В. Скотта бути абсолютно безпідставними. Він намагається відокремити язичництво, як особливий етап у пізнанні людиною навколишнього світу, від язичництва, як поклоніння язичницьким богам, тобто демонам, на переконання всіх провідних богословів того часу. Будучи переконаним протестантом, він постійно метається між цими двома сторонами язичництва, намагаючись розмежувати їх. Це і пояснює здивування дослідників творчості романіста з приводу його непослідовності в питаннях про надприродне [10, 147; 11, 262].

Суперечливе ставлення В. Скотта до надприродних явищ проявилось і в праці “Письма о демонологии”. Ця робота викликає у дослідників його творчості неоднозначне тлумачення. Одні вважають, що тут історія виникнення та занепаду народних забобонів інтерпретується у світлі просвітницької іронії [2, 173], інші – що в них висловилося туга за красою старих вірувань і раціоналістична насмішка над їх абсурдністю. Але більш ймовірне інше пояснення: В. Скотт вирішував в цій роботі не стільки наукові, скільки релігійно-моральні проблеми, вважаючи, що для вивчення таких фантастичних явищ, як чаклунство і демонологія, сучасне йому суспільство ще погано підготовлене, незважаючи на те, що навіть найпростіший ремісник знає достатньо, щоб посміятися над вигадками своїх предків. При всій своїй повазі до розсудливості співгромадян, В. Скотт відзначає в них явну схильність до збереження багатьох старовинних забобонів. Прислів'я моряків про те, що кожна людина в ході життя повинен з'їсти свій пуд бруду, автор перефразовує відповідно до завдань своєї роботи: кожне покоління має проковтнути свою міру дурості. І висловлює надію: в яких би дурних вчинках наше покоління не було винне, почуття жалю досить широко поширилося, щоб відкинути будь-яку думку про застосування тортур до людей, вирвати у них зізнання в найнеймовірніших вчинках, а потім спалити за це [12, 488]. Це останнє речення в статті дає ключ до розуміння завдань, які романіст ставив перед собою при написанні роботи.

Тому, можна з упевненістю сказати, що головною причиною, що спонукала В. Скотта до написання вищезгаданої праці, була не просто “раціональна насмішка з приводу абсурдності народних забобонів”, а страх перед можливим повторенням того полювання на відьом, яке призвело в XVI-XVII ст. до річок крові невинних людей. Саме під цим кутом зору й розглядається прагнення В. Скотта пояснювати з позицій здорового глузду всі надприродні і фантастичні явища і факти, що збереглися в різних працях істориків і передані усно в середовищі обивателів під виглядом кумедних випадків, що сталися з їх друзями і знайомими. Саме тому, В. Скотт абсолютно категорично заявляє, що немає ні краплі істини в астрології, хіромантії, що ці чаклунські науки існували тільки за рахунок обману і шахрайства.

Таким чином, фантастичні забобони, під владою яких виявляються дійові особи романів В. Скотта, зображені ним з реалістичною об'єктивністю історика, як риси світогляду і моралі описуваної ним епохи і суспільного середовища. При цьому, надприродні мотиви народних вірувань, не тільки відображають особливості духовної культури народу, але і служать для письменника приводом до роздумів про способи пізнання навколишнього світу, про Бога, про помилки та досягнення людства на шляху до знань. В. Скотт запрошує своїх читачів помірковувати разом з ним. Він сам ще сумнівається і шукає, а тому в романах зіштовхує різні точки зору на проблему забобонів, не нав'язуючи своєї думки.

Список використаних джерел

1. Дьяконова Н. Я. Скотт / Н. Я. Дьяконова // Английский романтизм: Проблемы эстетики. – М. : Наука, 1978. – С. 75-103.
2. Елистратова А. А. Скотт / А. А. Елистратова // История английской литературы. – М.: АН СССР. – 1953. – Вып. 1. – Т. 2. – С. 153-198.
3. Пирсон Х. Вальтер Скотт; [пер. с англ., послесл. и коммент. В. Скороденко]. – 2-е изд. / Хескет Пирсон. – М. : Книга, 1983. – 239 с.
4. Реизов Б. Г. Творчество Вальтера Скотта / Борис Григорьевич Реизов. – М. – Л. : Худож. лит., 1965. – 498 с.
5. Скотт В. Гай Мэннеринг, или Астролог / В.Скотт // Собр. соч. : в 20 т. – М.-Л. : Худож. лит., 1960-1965. – Т. 2. – 1960. – 541 с.
6. Скотт В. Квентин Дорвард // Скотт В. Собр. соч. : в 20 т. – М.-Л. : Худож. лит., 1960-1965. – Т. 15. – 1965. – 574 с.
7. Скотт В. Талисман. Поэмы и стихотворения / В.Скотт // Собр. соч. : в 20 т. – М.-Л. : Худож. лит., 1960-1965. – Т. 19. – 1965. – 790 с.
8. Скотт В. Граф Роберт Парижский. Статьи и дневники / В.Скотт // Собр. соч. : в 20 т. – М.-Л. : Худож. лит., 1960-1965. – Т. 20. – 1965. – 834 с.
9. Шайтанов И. О. Вальтер Скотт / И. О. Шайтанов // История зарубежной литературы XIX века. – М. : Просвещение, 1991. – С. 88-103.

10. Kiely R. The Romantic Novel in English Literature / R. Kiely. – Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1972.
11. Parsons C. Witchcraft and Demonology in Scott's Fiction. With chapters on the supernatural in Scottish literature / C. Parsons. – Edinburgh-London: Oliver & Boyd, 1964.
12. Scott W. Letters on Demonology and Witchcraft / W. Scott // Scott W. Miscellaneous Prose Work. In 7 vls. – V. 5. – Paris, 1838.
13. Scott W. The Journal of Sir Walter Scott from the original manuscript at Abbotsford. In 2 vls. / W. Scott. – Edinburgh: D. Douglas, 1890. – V. I. – P. 45.

Summary. The article envisages the using of religious and pagan elements in the W. Scott's novels, that reflect not only the peculiarities of the spiritual culture of the people, but also are one of the ways for writer's thinking about God, about the mistakes and achievements of mankind on the path to knowledge.

Keywords: the supernatural phenomena, astrology, sorcery, prophecy.

УДК 82-312.1.161.2 – 31 Андрухович

А.І. Пройдаков

СКЛАДОВІ УРБАНІСТИЧНОГО ТЕКСТУ У РОМАНІ «МОСКОВІАДА» ЮРІЯ АНДРУХОВИЧА

У статті розглядаються особливості створення урбаністичного тексту, що знайшли своє відображення у романі «Московіада» Юрія Андруховича.

Автор звертає увагу на особливу роль складових урбаністичного тексту, що містять завуальовану смислову та кодову інформацію, що виступає у єдності із структурною та семантичною сферами. У роботі зроблено акцент на розкритті ролі міста та часово-просторових площин в обумовленні структурної єдності аналізованого твору.

Ключові слова: урбаністичний текст, місто, лабіринт, локус, топос, урбанонім, провінційність.

На початку нового ХХІ століття багаторівневий процес формування України як нації отримав нагоду продовжити свій динамічний та інтенсивний розвиток в умовах незалежного функціонування. Невід'ємною частиною встановлення центру культурних та значущих суспільних явищ є місто як пріоритетне середовище створення громадської думки і нових мистецьких концепцій. Своєрідний культ міста сьогодні виступає генератором розвитку різноманітних сфер соціуму. Місто, відповідно до поглядів Х. Ортеги-і-Гасета, представляє сучасне життя, репрезентує сучасний спосіб мислення, спосіб життя людей взагалі.

Зміцнення позицій вагомій ролі міста у наш час обумовлюється привабливістю ефективною реалізації інформаційної функції (бурхливий розвиток новітніх технологій і комунікаційних засобів) та можливістю задоволення фінансових потреб, оскільки фактично місто стає осередком здійснення науково-технічної революції і джерелом високої продуктивності праці. Цілком закономірним за цих умов виглядає поступовий перехід у зміні фокусів еволюції української урбаністичної літератури: від відображення селянської тематики до змалювання та моделювання дійсності вже у площині сучасного міста та урбаністичного розвитку суспільства.

Місто є одним з найцікавіших об'єктів дослідження, оскільки воно у певній детермінації інтерпретується людиною, передає важливу інформацію, подає численні натяки та алюзії, містить завуальовані коди і смисли. У творах сучасної української літератури можемо відзначити наявність урбаністичної домінанти, що характеризує особливе відображення міських просторів та специфічні принципи побудови тексту. Отже, саме у житті міста література і культура можуть віднайти можливості для максимального ступеню виявлення.

Зазначимо, що детальний рівень аналізу складових урбаністичного тексту дозволяє читачеві простежити особливості внутрішньої будови твору, з'ясувати семантичний аспект значення використання окремих локусів і топосів, лабіринта і палімпсеста, а також розкрити особливості «маски» персонажів, що залишається прихованою для читача відповідно до ідейних засад постмодернізму. На наш погляд, урбаністичний текст знаходить своє втілення у творчості представника сучасної української літератури та поетичного угруповання «Бу-Ба-Бу» Юрія Андруховича.

Метою нашої наукової розвідки є визначення особливостей складових урбаністичного тексту у романі «Московіада» Ю. Андруховича.